

Даценко О.А.

Криворізький державний педагогічний університет

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПТУ «УСПІШНІСТЬ»

Стаття присвячена проблемі успішності, що особливо гостро постала на сьогоднішній момент у нашій країні. Зазначено важливість її дослідження як в теоретичному так і практико-прагматичному контексті. Була здійснена спроба аналізу традиційних підходів до проблеми як у вітчизняній, так і зарубіжній психології. Представлено теоретичний огляд деяких сучасних концепцій успішності, розглянуто різні дефінітивні позиції щодо психологічної інтерпретації поняття. З'ясовано, що успішність – це неодноразово верифікований досвід ефективної самореалізації в умовах життєтворення; властивий спосіб екзистенційного самовираження відповідно до визначених потреб та цінностей. Успішність визначається не як окрема властивість особистості, що обумовлює результативність конкретної діяльності, а як унікальна та узагальнена якість, в якій інтегровано різні психічні елементи, використовуючи які, людина здатна до свідомої, відповідальної та ефективно розбудови свого життя та самоорганізації. В даному контексті успішність тлумачиться не лише як показник особистісної зрілості та життєвої результативності, але і як складовий елемент, психологічний ресурс, що забезпечує продуктивність життєдіяльності та психологічне благополуччя. Виявлено структурну специфіку феномену, як складного балансу індивідуально – психологічного та соціального аспектів існування. Наголошується на зв'язку успішності з екзистенційними елементами самосвідомості: життєвими, планами, програмами та стратегіями. Робиться спроба виявлення деяких ознак феномену, наголошується на його оціночних, проактивних та трансцендентних функціях, пов'язаних із здатністю до самоорганізації та перетворень умов буття. Окреслено перспективи подальших наукових пошуків. Наголошується на необхідності створення цілісної теоретичної моделі дослідження феномену у життєтворчій парадигмі.

Ключові слова: успіх, успішність, екзистенційність, життєтворчість, цінності, самореалізація, соціальне визнання.

Постановка проблеми. Кардинальні зміни, що відбуваються останнім часом в нашому суспільстві привносять в наше життя відчуття хаотичності, невизначеності та безперспективності. В умовах цих викликів людині потрібно виживати, зберігати себе, адаптуватись до нових реалій, творити життя, незважаючи на ситуацію. Обставини, що склались вимагають від людини певної стійкості, уміння знаходити баланс між внутрішніми потребами та зовнішніми умовами, всупереч обставинам ставити мету та досягати максимальних результатів. У зв'язку з цим, особливої актуальності набула проблема життєвої успішності, вирішення якої на сьогоднішній момент є вкрай необхідним. Саме тому сучасна психологічна наука проявляє підвищений інтерес до вивчення даного феномену і визначає необхідність осмислення змісту даного концепту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. «Успішність» є міждисциплінарною категорією, що досліджується в рамках економічних, соціологічних та філософських наук. Проте, особливий інтерес вона викликає з точки зору психології, в

межах якої робиться спроба системного моделювання феномену на ґрунті результатів наукової рефлексії.

Психологічне розуміння природи успіху та успішності особистості можна простежити через супутні категорії діяльності, волі, спрямованості до досягнення, продуктивності, самоефективності та ін. Успішність асоціюється з активністю людини і неможлива без діяльності, вираженої через акт творіння (О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, К. Абульханова, О. Родіна та ін.); відображає зовнішній аспект життя, виражений в соціально-економічних показниках (Т. Конюхова, О. Якутіна, Н. Нефедова, Г. Мазілова); відображає стереотипний образ успішної людини (А. Джексон, Н. Розенберг, Дж. Максвелл, Б. Ньюмен, О. Вострікова), внутрішні ресурси та зовнішні умови досягнення успішності (О. Таранова, Н. Деєва, К. Левін, А. Хофман); виступає результатом життєдіяльності (В. Ямницький, С. Максименко, Т. Титаренко, В. Татенко, Л. Сохань) і рівнем соціалізованості індивіда (Г. Андреева, Л. Кубишкіна); є джерелом задоволеності процесом життя та

душевного благополуччя (М. Салігман, Р. Раян, Е. Десі, А. Маслоу, Ж. Вірна, Л. Куліков, Р. Шаміонов). В особистісній площині успішність розуміється як ресурс активності, ідентифікує людину як самоефективного, самодостатнього суб'єкта, який постійно розвивається, несе відповідальність за свій вибір, характеризується мотиваційною спрямованістю, рефлексивністю, здатністю до самоорганізації та перетворень умов буття (О. Чиханцова, Л. Дементій, Н. Головчанова та ін).

Досить часто поняття «успішність» асоціюється з кар'єрним зростанням та самореалізацією у професійній сфері (Д. Холл, Д. Чендлер, І. Арендачук, С. Максименко). Це пов'язано з тим, що успіх розглядається як факт, що закріплений в ціннісному, культурно – історичному досвіді конкретної спільноти. Однак успішність виявляється не лише на рівні соціального визнання результатів, а й на рівні ставлення самої особистості до них, що опосередковане системою аксіологічних механізмів, смисложиттєвих орієнтацій, перспектив саморозвитку та ін. Це дозволяє розглядати успішність як суто індивідуально – психологічне утворення, що має значення, в першу чергу, для самої людини; особливу комплексну характеристику особистості, провідний параметр оцінки її життєдіяльності, важливий для неї самої та оцінюваний її соціальним оточенням.

Категорія «успішність» і її похідні, не дивлячись на простоту смислового наповнення, що здається на перший погляд, залишається недостатньо вивченою у психологічній науці. Її прагматичне розуміння як зовнішній прояв матеріального благополуччя, кар'єрного зростання, соціального статусу не враховує «істинного психологізму», пов'язаного з досвідом досягнень конкретної людини, її життєвими прагненнями та планами. Мова йдеться про актуальну необхідність перегляду смислового змісту поняття, визначення специфічних психологічних конотацій у співвідношенні з процесами реальної життєдіяльності.

Постановка завдання – теоретичний аналіз та систематизація наукових положень успішності в контексті життєтворчої проблематики.

Виклад основного матеріалу В просторі сучасної психології поняття «успішності» має полісміслову розуміння. Воно розглядається у різних контекстах та співвідноситься з різними утвореннями психіки людини, її спрямованістю, знаннями та уміннями, окремими рисами характеру, результатами життєдіяльності; соціальними нормами, цінностями тощо. Зазвичай в сучасних дослідженнях проблеми використовуються різні

терміни, узгодженість між якими на сьогоднішній момент є предметом розширених наукових дискусій. Навіть семантично близькі категорії «успіх» та «успішність» не мають чітко розмежованого характеру. Успіх, як правило виражає ситуативну результативність діяльності, орієнтовану на досягнення актуальної мети, тоді як успішність – стала якість особистості; систему психічних властивостей, стратегію та оцінку життєдіяльності в цілому. Успішність є свідченням верифікованого суб'єктивного досвіду, який відображає якість як самої особистості, так і її життя в цілому.

На думку О. Поліванової успішність розглядається в двох значеннях: як «...особистісне переживання досягнення мети, що відповідає вимогам діяльності та знанням суб'єкта про способи отримання результату; як характерологічну особливість, яка висвітлює людину точки зору ефективної життєвої самоорганізації» [13, с. 19]. М. Батурин вважає, що успішність – це результат особистісного розвитку, матеріальний рівень життя, соціальний статус, а також суб'єктивні переживання, пов'язані з оцінкою досягнень [9]. В ній відображаються такі результати життєдіяльності, які мають соціальне визнання, є вагомими для самої людини і значно перевершують досягнення інших.

С. Ключніков також зазначає про зовнішній аспект успішності до якого належить матеріальне і соціальне благополуччя, і внутрішній – відчуття гармонічності свого життя, задоволеність від набутих благ, позитивне світосприймання, відсутність відчуття нереалізованості, непотрібності в житті [7]. В уявленнях автора успішність є синергетичним утворенням суть якого полягає в досягненні найвищого результату при найменших витратах сил, енергії та часу і отриманні при цьому максимального задоволення у процесі співвіднесення своєї діяльності з індивідуальними, духовно-моральними цінностями [7]. Саме поняття лежить на перетині таких психологічних категорій як активність, воля, діяльність, адаптація, саморегуляція, самоврядування, цілепокладання і т.д і відображає людину як суб'єкта досягнень. У прагненні до успіху, особистість висуває вимоги до рівня, якості, способу своєї активності, застосовує накопичений досвід, виявляє власні здібності. За структурною організацією успішність складається з трьох компонентів: когнітивного, який пов'язаний з об'єктивним оцінюванням результату, який відповідає соціальному стандарту успіху; самооціночного, що виражається як рефлексивний аналіз застосованих здіб-

ностей та можливостей у процесі досягнення мети; афективного, що відображає емоційний стан, який виникає в умовах значущого для людини досягнення [7]. На думку О. Міщенко, категорію успішності потрібно розглядати під двома кутами зору: соціальним, коли досягнення відповідає (не відповідає) нормам, критеріям, оцінкам, які існують у певному суспільстві; та психологічним, що виявляється в таких способах самоздійснення, які виявляють людину як творця [12]. Схожої точки зору дотримувався Я. Хаммер, який вважав, що успішність може бути об'єктивною та оцінюватися соціальним оточенням, та суб'єктивною, яка існує у вигляді системи суджень про досягнення та вимірюватись ступенем задоволеності ними [15].

В теорії Л. Дементій успішність розглядається в особистісній площині як феномен, що має діяльнісну основу і включає три взаємопов'язані сутнісні компоненти: активність, спрямовану на досягнення; суб'єктивну оцінку значущої діяльності та систему відповідних ресурсів. Успішність забезпечується функціонуванням сталих психічних властивостей, таких як: «цілепокладання, мотивація, вміння передбачати, здатність йти на ризик, адаптація до зовнішнього середовища, компетентність, саморегуляція тощо» [5, с. 256]. Успішна особистість виявляє себе як константа психологічних якостей, яка створює нові динамічні конативні системи, структурує і моделює результативну поведінку у соціокультурному просторі.

Відповідно до функціонально-динамічного підходу К. Абульханової-Славської, досягнення людини оцінюються не лише за соціальними мірками і критеріями (слава, соціальний статус, матеріальні блага та ін.), які відображають зовнішній, матеріалізований аспект досягнень, але і враховують внутрішню оцінку, яка виявляється у показниках задоволеності чи незадоволеності результатом. Якщо зовнішня оцінка успішності спирається головним чином на результативність діяльності суб'єкта, то внутрішня на те, ціною яких витрат досягається цей результат. В даному випадку, особистість, як би проводить ревізію свого ресурсу, визначається із співвідношенням застосованого, реалізованого та отриманого. Суб'єктивне переживання успішності життєдіяльності відображає баланс витрат і винагород, виникає в результаті співвіднесення уявлень з прагматичними наслідками, враховує зовнішні показники успіху. Крім того, успішність як феномен індивідуальної психіки виявляється не лише у нормативно – заданих підсумках діяльності чи поведінки, але й передбачає правильну їх організацію. У зв'язку

з цим успішність, розглядається як складний, інтегративний феномен, що, на думку Т. Логвінової, виражає «...властивий спосіб екзистенційного самовираження відповідно до визначених потреб та цінностей, виявляє людину як суб'єкта продуктивної життєтворчої активності» [9, с. 79].

Особливий інтерес з точки зору визначення психологічної сутності феномену представляють ідеї О. Якутіної, яка стверджує, що поняття успішності включає дихотомію об'єктивного і суб'єктивного, що розкривається в суперечності між соціокультурним і особистісним простором людини [16]. Дослідниця наголошує на залежності успішності від соціального контексту існування, проте високо оцінює роль психологічної складової в явищах продуктивності. Успішність тлумачиться як механізм життєтворчої саморегуляції, основним призначенням якого є співвідношення зовнішнього та внутрішнього, розбудова меж взаємодії між індивідуальними смислами та цінностями і зовнішнім середовищем. При цьому основним критерієм її оцінки виступає, в першу чергу, стан задоволеності життям, його наповненість та відчуття щастя.

У працях Ю. Курицької зазначається про трансцендентний характер успішності «як сутнісної властивості людського буття ...» «...результат творчої діяльності з перетворення «Я» і можливістю виходу за його межі». [7, с. 88]. В такій інтерпретації успішність є процесом і результатом особистісного та життєвого прориву, що дозволяє його ідентифікувати в якості екзистенційного механізму, що розширює внутрішньо-зовнішні горизонти, дозволяє вийти на новий рівень існування.

Фундаментальна присутність категорії «Я» робить категорію успіху особистою за своєю сутністю. Успішність розглядається як одна з базових потреб суб'єкта, стимул і результат його вчинків, діяльності та поведінки; має прямий взаємозв'язок із ціннісно-сисловою сферою, рефлексивними здібностями та організацією активності. Вона виступає як глобальна ціль до якої прагне кожна людина; функціонує як оцінка ефективності життя та самооцінка власної особистості. Концепт успішності в структурі самосвідомості є відображенням особистісної зрілості, передбачає самоорганізацію та рефлексивно опосередковану активність при виборі цілей і прийнятті вольового рішення. Відображаючи цілісну організацію психіки, її ціннісно-сислові, мотиваційно-вольові, когнітивні, конативні та інші компоненти, успішність є свідченням загальної особистісної компетентності, виявляє людину як носія досвіду,

ресурсів та якостей, необхідних для продуктивної життєдіяльності та самореалізації. Як зазначав С. Рубінштейн, імовірність досягнень людини визначається її внутрішніми резервами, які приводять до успіху в тих випадках, коли вони активно використовуються в процесі життєдіяльності [1].

На думку О. Матеюк, в структурі успішності чітко виявляються три компоненти: перший пов'язаний із ядром особистості (самооцінка, локус контролю, самоприйняття, самоефективність і т.д.); другий – із аксіологічними утвореннями індивіда, його цінностями, смислами та прагненнями, що надає життєтворчості цільової спрямованості та регулятивності; третій – конативний, який виявляється у різних поведінкових механізмах та проявах продуктивної самореалізації [11]. Успішність нерозривно пов'язана з рівнем домагань особистості, який є сполучною конгруентною ланкою між метою та її наслідками; комплексом переживань щодо їх взаємовідповідності.

В особистісній парадигмі успішність представлена як інтегративна властивість, що виражається в специфічних здібностях та розкриває людину як суб'єкта продуктивного існування. Здійснення життєдіяльності в певних обставинах поєднує в собі сукупність різноманітних якостей особистості, які розкриваються в різних актах, завдяки чому, людина наближається до мети, практично реалізовує концепцію життя, здатна до свідомої, креативної та відповідальної самоорганізації. До таких якостей, на думку Л. Дементій, належать: спрямованість (цілепокладання, мотивація досягнення успіху, потреба у саморозвитку); рефлексивні здібності (прогнозування, аналітичність, спостережливість, критичність, позитивне мислення тощо), регулятивні здібності (здатність йти на ризик, наполегливість, стійкість до випробувань, вміння терпляче переносити труднощі, адаптація до довкілля, стимуляція прихованих ресурсів психіки); соціально-психологічні здібності (перцептивність, спостережливість, соціальна компетентність, лідерство) [5].

В дослідженнях І. Вернудіної зазначається про сміливість, рішучість, оптимізм, винахідливість, вміння диференціювати ситуації на сприятливі і несприятливі, висока самооцінка та позитивне самосприйняття [1]. Психологічні детермінанти успішності забезпечують ефективність особистості у екзистенційних процесах, виявляють людину як автора і творця власного життя [4; 14].

В контексті психології життєвого шляху проблема успішності набула особливого значення і досліджується відповідно до питань організації,

реалізації та регуляції життєтворчості (Р. Ахмеров, Л. Бурлачук, Ф. Василюк, С. Максименко, Т. Титаренко, В. Татенко та ін.). Переважна більшість науковців категорію успішності розглядає в контексті результативної життєдіяльності, яка виявляється в суб'єктивному переживанні задоволеності існуванням (Л.І. Дементій); як механізм втілення життєвого сенсу (Н.В. Головчанова) та життєвої програми (Н. Логінова); результат конструктивних екзистенційних виборів (Т. Титаренко, І. Гуляс) та життєтворчих умінь (В. Ямницький, І. Мануха); можливості життєздатності (Т. Ларіна) та життєстійкості (О. Чиханцова, Л. Сердюк). У зв'язку з цим, феномен успішності пов'язується не з локальною діяльністю, а з цілісною, адаптованою, творчою, результативною життєдіяльністю, в якій розкриваються здатності до саморозвитку та особистісного зростання. В даному контексті успішність є процесом і результатом здійснення життєвого задуму та втілення смислів; вказує на яскравість та змістовність життя, його наповнення особистісно – значущими цінностями та смислами; переживається як внутрішній комфорт, задоволеність, суб'єктивне благополуччя, щастя і т.д. [6]. Вона є свідченням ефективної реалізації життєвих планів, проєктів та стратегій; виступає регулятивним аксіологічним механізмом конструювання реальності завдяки своїм можливостям розширювати та якісно трансформувати як саму особистість, так і її життєвий простір; забезпечує здатність варіювати обставинами; зменшує залежність від зовнішніх умов; сприяє появі більшої свободи в глобальній, перспективній життєвій організації. В цій площині успішність виявляється як ресурсне утворення, використання якого може якісно змінити і саму людину і її життя. Це сукупність внутрішніх засобів, якими людина володіє і які доцільно використовує для забезпечення ефективної життєдіяльності та успішної самореалізації.

Таким чином, в сучасному науковому просторі феномен успішності розглядається з точки зору інтеграції суб'єктивного та об'єктивного аспектів існування людини. Успішність є свідченням того, наскільки людина ефективно задіяна в процесах життєтворчості (прогнозування, планування, організація, здійснення, перетворення, оцінка, контроль і т.д.). В своїй системній сутності вона виявляє тісні зв'язки із смисловими структурами особистості, спрямованими на глобальну життєорганізацію; виступає інтегральною якістю особистості, що висвітлює людину як суб'єкта результативності та життєвдосконалення.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз феномену засвідчує його складність та багатоаспектність дослідження. Було встановлено, що успішність є процесом і результатом як особистісного розвитку, так і життєдіяльності в цілому, що дозволяє її ідентифікувати в якості екзистенційного утворення і показника. На відміну від локального успіху, вираженому в конкретному результаті діяльності, успішність має більш масштабний характер. Вона відображає ефективність існування

людини як суб'єкта життєтворчості; виявляється не лише на етапі оцінки життєдіяльності, а і на етапах її організації та практичної розбудови. Успішність привносить нові можливості саморозвитку та презентує людину як автора життя, який володіє здатностями до самовдосконалення і прагне до високої якості існування. Подальші перспективи дослідження проблеми полягають у більш детальному її вивченні як внутрішнього ресурсу продуктивної життєтворчості та суб'єктивного благополуччя.

Список літератури:

1. Вернудіна І. Психологічні чинники успіху: спроба компаративного аналізу. *Освіта і управління*. 2010. 13, № 2/3. С. 86–91.
2. Вінков В.Ю. Уявлення про життєвий успіх: стан розробленості проблематики в соціальній психології. *Проблеми політичної психології*. 2015. Вип. 2. С. 221–231.
3. Вострикова, О. А. Эталонный образ успеха. *Психология и психотехника*. 2014. № 5. С. 538–545.
4. Головачова Н. С. Жизненная успешность как предмет психологического исследования и психологического консультирования. *Вестник ЯГУ. Серия Психология*. 2009. № 3(9). С. 47–50.
5. Дементий Л.И. К поиску личностных оснований достижения успеха. *Личность. Культура. Общество*. 2004. Вып. 4(24). С. 249–258.
6. Ільїна Ю. М. Психологія успіху: онтологія проблематики. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.newlearning.org.ua/sites/default/files/praci/zbirnyk-2008/6.htm>
7. Ключников С. Ю. Фактор успеха: новая психология саморазвития. Минск : Беловодье, 2002. 480 с.
8. Лепіхова Л.А. Соціально-психологічна компетентність як передумова успішної самореалізації особистості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*: Київ : Міленіум, 2002. Вип. 6(9). С.61–72.
9. Логвинова Т. Г. Жизненная успешность как психологический феномен. *Образование и общество*. 2016. Т. 3. № 98. С. 75–80.
10. Мазилова Г. Б. Соціально-психологічні проблеми успіху і успішності. *Актуальні проблеми психології. Т. 1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. Вип. 29–30. Київ, 2010. С. 129–136.
11. Матеюк О. А. Успішність особистості: сутність та зміст феномена. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. Вип. 4. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_4_31
12. Міщенко О. О. Психологічні особливості уявлень особистості про економічно успішну людину. *Актуальні проблеми психології*. Ін-т психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Ніжин, 2013. Т. 11. Вип. 8. Ч. 2. С. 85–95.
13. Поліванова О.Є. Взаємозв'язок уявлення про успіх та соціально-психологічних характеристик особистості у сучасній молоді *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2014. № 1099. Вип. 54. С. 19–22.
14. Технології життєвого успіху : [практично зорієнт. посіб.] / [І. Г. Єрмаков та ін. ; редкол.]. Київ : Гімназія «Консул» № 86, 2007. 663 с.
15. Хаммер Я. С. Профессиональный успех и его детерминанты. *Вопросы психологии*. 2008. № 4. С. 147–153.
16. Якутина О. И. Социальный успех: методология исследования феномена и понятия. Ростов н/Д : СКНЦ ВШ ЮФУ. 2010. 268 с.

Datsenko O.A. PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF SUCCESS

The article is devoted to the problem of success, which is especially acute at the moment in our country. The importance of its research in both theoretical and practical-pragmatic contexts is noted. An attempt was made to analyze traditional approaches to the problem in both domestic and foreign psychology. A theoretical overview of some modern concepts of success is presented, various definitive positions regarding the psychological interpretation of the concept are considered. It was found that success is a repeatedly verified experience of effective self-realization in the conditions of life creation; a peculiar way of existential self-expression according to defined needs and values. Success is defined not as a separate personal property that determines the effectiveness of a specific activity, but as a unique and generalized quality that integrates

various mental elements, using which a person is able to consciously, responsibly and effectively build his life and self-organization. In this context, success is interpreted not only as an indicator of personal maturity and life effectiveness, but also as a constituent element, a psychological resource that ensures the productivity of life and psychological well-being. The structural specificity of the phenomenon is revealed, as a complex balance of individual, psychological and social aspects of existence. Emphasis is placed on the connection of success with existential elements of self-awareness: life, plans, programs and strategies. An attempt is made to identify some signs of the phenomenon, emphasizing its evaluative, proactive and transcendental functions related to the ability to self-organize and transform living conditions. Prospects for further scientific research are outlined. It is emphasized the need to create a coherent theoretical model for the study of the phenomenon in the life-creating paradigm.

Key words: success, success, existential, creativity, values, self-realization, social recognition.